

Проблеми української медєвстики

М. Ф. КОТЛЯР (Київ)

Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення)

Земля, на якій на межі XII і XIII ст. виникло Галицько-Волинське князівство, простяглася в басейнах річок Сяну, Південного Бугу, Дністра, Західного Бугу і Случі. Із заходу вона межувала з Польщею і Литвою по річках Вепреві й Вислоці, на сході — з Київською землею по рр. Горині й Серетові. На півночі галицько-волинська обласна територія обмежувалася Західним Бугом, на півдні — середньою течією Дністра. На південному заході кордон між Галицькою землею й Угорщиною становили Карпати, які літописці називали просто "Горою" ¹.

Волинська й, особливо, Галицька землі сформувалися досить пізно — як для Південно-Західної Русі. В часи існування відносно об'єднаної й централізованої монархії на Русі (кінець X — перша третина XII ст.) ці землі перебували на периферії давньоруського політичного життя. Різницями були шляхи й сама хронологія їхнього формування. Волинь у період свого генезису (середина — друга половина XI ст.) почала поступово перетворюватися на домен київських великих князів, у який вона остаточно оформилася в часи феодальної роздробленості, коли нею заволоділи нащадки Мстислава Великого — його син Ізяслав, онук Мстислав і правнук Роман. Що ж стосується Галичини, то політичне життя почалося тут лише наприкінці XI ст., коли на її майбутній державній території утворилися Перемишльське, Теревовльське і Звенигородське князівства.

Галицька обласна територія склалася навколо міста, якому вона зобов'язана своєю назвою. Галич згадується в джерелах лише під 1140 р. — у Київському літописі XII ст. ². Річ у тому, що Галицька земля утворилася на фундаменті трьох старших від неї волостей Ростиславичів: Перемишльської — на південному заході, Звенигородської — на півночі й Теревовльської --на сході її майбутньої території ³. Центральна частина регіону до кінця 30-х років XII ст. залишалася неокняженою — на неї не поширювалися жодні системи стягнення данини, адміністрації й судочинства. У Перемишлі, Звенигороді й Теревовлі княжили близькі родичі. Проте вони не збиралися об'єднуватись і поступатися владою на користь старшого серед них.

Протягом 20-х -- 40-х років XII ст. праправнук Ярослава Мудрого—Вол одимирко Володаревич, який по смерті батька успадкував Перемишль з волостю, поступово заволодів і Теревовлею та Галичем. Літопис не зберіг обставин і хронології перебігу пов'язаних з цим подій. Про зосередження земель Ростиславичів у руках Володимирка дізнаємося лише з польських джерел, головним чином з "Хроніки" історика XV ст. Я. Длугоша ⁴. Нове князівство, яке літописці називають Галицьким, із самого початку мало велику політичну силу.

Справа об'єднання Галичини і Волині була ініційована володимирським князем Романом Мстиславичем, праправнуком Володимира Мономаха. Майже тридцять років (1170—1199) просидів він у Володимирі Волинському, виробляючи власну модель державного управління. До часу, поки в Галичі княжив могутній Ростиславич — Ярослав Володимирович

(1152—1187), тверезий політик і стратег Роман не наважувався зазіхати на його володіння. Становище різко змінилося, коли по смерті батька до влади в Галичі прийшов його бездарний і слабкодухий син Володимир, котрого одразу ж спробували підім'яти під себе могутні галицькі бояри. Володимир не був популярний у народі, бо, якщо вірити літописцеві, пиячив і вів розпусне життя⁵.

Роман Мстиславич вирішив скористатися з боярської нелюбові до Володимира Ярославича й змовився з галицькими олігархами (як свідчить київський літописець, "Роман же слашеть без опаса к мужем Галичским")⁶. Це сталося 1188 р. Однак спроба не вдалася, їй завадив угорський король Андрій II, який на прохання вигнаного боярами із землі Володимира Ярославича послав військо на Галич. Роман зважив шанси й вирішив до часу не сваритися з угорським королем. Тому він повернувся до Володимира Волинського. А король посадив у Галичі не вигнанця, а свого сина!

Лише при допомозі германського імператора Фрідріха Барбароси та його васала — польського князя Казимира Справедливого Володимир на початку 1189 р. повертається до Галича й сідає на столі. Бояри начебто радіють з повернення князя та вигнання угрів, проте навчений лихом Володимир негайно звертається до могутнього володимиро-суздальського князя Всеволода Юрійовича Велике Гніздо з проханням взяти його під свою руку: "Отце господине! Удержи Галичъ подо мною, а яз Божий и твой есм со всим Галичемъ, а во твоей воле всегда". Всеволод погодився забрати Володимира в свої васали і взяв клятву з інших князів "Галича не искати николиже под нимъ". Так і досидів Володимир на галицькому столі за широкою спиною володимиро-суздальського князя до самої смерті 1199р.⁷ Романові Мстиславичу довелося скоритися долі в особі володимиро-суздальського князя.

Сучасна наука приймає 1199 рік як дату смерті Володимира галицького, вміщену в пізньому (XVII ст.) і компілятивному Густинському літописі⁸. Це свідчення Густинського літопису ґрунтується, ймовірно, від усього, на розповідях польського хроніста кінця XII — початку XIII ст. Кадлубка і Длугоша. По кончині Володимира Ярославича, що не мав законних спадкоємців, династія галицьких Ростиславичів урвалася. Тому відразу по смерті Володимира Роман вокняжився в Галичі, об'єднавши під своєю рукою Галичину і Волинь у Галицько-Волинське велике князівство.

Лише п'ять чи шість років (1199—1205) правив Роман Мстиславич у Галичі, який він перетворив на стольний град новоутвореного князівства. Його князювання було сповнене гуркотом походів і брязкотом битв, жорстокими заходами щодо зміцнення та централізації держави. За свідченнями тогочасних польських хронік, государ нещадно душив боярську сваволлю⁹. Голови багатьох боярських родів були винищені, а вцілілі врятувалися втечею до Угорщини й галицького Пониззя. Князь проводив зважену і розумну зовнішню політику, був у союзних відносинах з краківським князем Лешком та угорським королем Андрієм. І при всьому тому Романові Мстиславичу так і не вдалося створити міцну й консолідовану державу.

Князювання Романа в Галичі було швидкоплинним, а галицьке боярство — надто сильним, щоб можна було остаточно викоренити феодальну олігархію, перед якою виявився безсильним навіть розумний і могутній його попередник Ярослав Володимирович. До того ж Роман Мстиславич сполучив ніби близькі природно й економічно, але політичне й соціальне контрастні землі. Протягом тривалого князювання у Володимирі він централізував Волинь, згуртував і поставив на службу собі тамтешню феодальну верхівку, одружившись, можна гадати, удруге з волинською боя-

ринею¹⁰. А Галицьке князівство за Ростиславичів (1140—1199 рр.) так і залишилося сконсолідованим — у ньому панували бояри, а не князь. Роман просто не встиг створити в Галичині сталі й поширені системи управління та збирання данини. Утворене ним велике князівство трималося на авторитеті та військовій силі свого творця. Цьому величезному за площею і водночас крихкому державному організмові не судилося довге життя. Князівство було зруйноване відразу після смерті Романа, який був убитий 19 червня 1205 р. біля міста Завихоста під час походу до Польщі. Його смерть описана в Лаврентіївському літописі¹¹, дата встановлена за допомогою польських джерел¹². Мета того походу залишається незрозумілою.

Роман залишив по собі двох маленьких синів, головних персонажів Галицько-Волинського літопису: 4-річного Данила і 2-річного Василька. Регентом при старшому стала мати, княгиня Анна, її підтримували вірна Романові частина волинського боярства та його бойова дружина. На довгі сорок років Галицько-Волинська Русь залишилася роздробленою. У краї порядкували бояри. Аж до середини 40-х років XIII ст. не може бути й мови про "державу Романовичів".

Галицькі бояри у своїх деструктивних діях знайшли підтримку у Південній Русі. Запеклий супротивник Романа, колишній київський князь Рюрик Ростиславич, якого галицько-волинський государ 1204 р. вигнав з Києва і запроторив до монастиря (за сумісне з половцями знищення і розграбування Києва 1203 р.), дізнавшись про його смерть, "смета с себе чернецькые порты и седе Къеве"¹³. Влітку 1205 р. Рюрик об'єднався з чернігівськими князями-Ольговичами, найняв половецьку орду і рушив на Галич. Галицьке військо, підтримане ополченням городян, відкинуло ворога¹⁴. Але наступного, 1206 р., над князівством Романовичів нависли нові чорні хмари.

Рюрик знову змовився з Ольговичами, до них пристало ще кілька південноруських князів: багата спадщина Романовичів привертала їх. Мабуть, свої дії з Рюриком узгодив краківський князь Лешко, недавній союзник Романа, й із заходу пішов на Волинь¹⁵. Княгиня Анна звернулася за допомогою до іншого союзника її чоловіка, угорського короля Андрія II. У галицькому місті Сянику було підтверджено союзний договір. Анна визнала протекторат короля, що поставив залог у Галичі. Відтоді Андрій II самозванно називав себе в своїх грамотах "королем Галичини й Волині"¹⁶. За те він спинив польське вторгнення на Волинь, але не побажав, мабуть, відбити наступ Ольговичів та їхніх союзників на Галицьку землю. Можна гадати, що король сподівався розпалити міжособну ворожнечу в Південній Русі, аби привласнити спадщину Романа.

Сини героя "Слова о полку Ігоревім" Ігоря Святославича — Володимир, Роман, Святослав і Ростислав (Ольговичі) — наблизилися до Галича і зупинилися перед угорською залогою. Тоді Андрій II навмисно прибрав її з Галича. Ігоревичів закликали великі бояри. Як гнівно писав галицький книжник, цих бояр "загнав великий князь Роман, неверы ради"¹⁷, вигнав із землі як зрадників. Сини Ігоря Святославича отаборилися в Галицькій землі влітку 1206 р. Старший Володимир сів у Галичі, молодший Роман — у Звенигороді!. Княгиня Анна із синами відїхала до Володимира Волинського, під захист чоловікової дружини.

Однак безземельним Ігоревичам виявилось замало Галичини, і вони почали зазіхати й на Волинь. Від них до громади Володимира з'явився якийсь піп з вимогою видання княгині із синами. Анна прийняла рішення залишити розвалене вже на той час Галицько-Волинське князівство. Галицький книжник у кращих традиціях середньовічного рицарського роману зобразив відїзд Романової родини: "Данила же возмя дядька перед ся,

изыде из града; Василка же Юрьи поп с кормилицею возмя, изыде дырою градною" ¹⁸. Насправді ж навряд чи Романовичі з матір'ю вибиралися з власного міста через дірку в міській стіні. Напевне, княгиня Анна демонстративно, із сумною урочистістю залишила Володимир в оточенні волинських бояр та рицарської дружини чоловіка, розгорнувши княжі стяги і хоругви, попрямувала з дітьми до Малопольщі.

Краківський князь Лешко Білий був змушений прихистити Романовичів. Адже по загибелі Романа польський князь уклав з Андрієм II угоду про захист династичних прав його старшого сина Данила. Обидва монархи дотримувалися тієї угоди формально і нещиро, користалися з неї у власних інтересах. Андрій II сподівався привласнити Галицьку, а Лешко — Волинську землю. Угорсько-польський альянс був скріплений переведенням Данила до Угорщини, де його тримали при королівському дворі як почесного бранця.

Мине кілька років, і король з польським князем остаточно скинуть машкару захисників родини Романа й 1214 р. підведуть ризику своїм дворушницьким діям відвертим розділом між собою Галицьке-Волинської Русі на з'їзді в угорському місті Спіші. Трирічна польська княжна Саломея була заручена з п'ятирічним королевичем Коломаном. На прохання Андрія II папа Інокентій III доручив угорському архієпископові "помазати" Коломана на "короля Галичини" ¹⁹. Лешко загарбав Західну Галичину з Перемишлем і вже без усякої угоди прихопив забузькі землі Волині.

Повернуся на кілька років назад. Ігоревичам так і не пощастило отаборитися в Галицьке-Волинській Русі. Боярським олігархам не вдалося перетворити гордовитих князів на своїх маріонеток. 1210 р. Ігоревичі, не стерпівши боярської сваволі, зібралися розправитися з олігархами. Було винищено кілька десятків голів боярських родів. Та найбільші бояри — Володислав Кормильчич, Судислав і ще кілька врятувалися втечею до Угорщини. Аби тільки здихатися Ігоревичів і повернути власні багатства, бояри по-зрадницькому погодилися віддати королеві Галицьку землю. Олігархи підступно вирішили скористатися з постаті законного спадкоємця галицького престолу, "отчича" Данила Романовича. У вересні 1211 р. з угорською допомогою і на запрошення бояр 9-річний Данило перший раз вокняжився в Галичі ²⁰.

По тому боярські верховоди викупили в угрів захоплених тими в полон Ігоревичів — і зі зловісною урочистістю повісили їх на площі Галича! ²¹ Єдиний в історії Давньої Русі випадок публічної розправи бояр над князями-Рюриковичами ще раз продемонстрував велетенську силу й суспільне нахабство галицького боярства, з яким у цьому ледве могло зрівнятися хіба що боярство Новгороду Великого...

Тим часом малі Романовичі підросали... А 1219 р. Данило Романович досяг 18-ліття і міг уже самостійно княжити. Спочатку — на клаптику Волині, яким він тоді володів. Того самого року Данило одружився з донькою тільки-но посадженого в Галичі польським князем Лешком і прийнятого боярськими олігархами Мстислава Мстиславича Удатного (Удачливого), котрий до того сидів теж у боярському царстві — в Новгороді Великому. За згодою боярства Мстислав вигнав угорську залого з галицького замку ²². Незабаром після цього Данило починає потроху збирати під своєю рукою Волинь — "полуотчину" Романа.

Вже в ті роки він замислив головну справу свого життя: відновлення великого й сильного Галицько-Волинського князівства. Його надії на допомогу тестя виявилися марними. Мстислав послався на дружню угоду з польським князем і відмовив зятеві у війську ²³. Тоді старший Романович вдало проведеною стрімкою операцією відвойовує у Лешка Білого забузь-

кі землі Волині. Лешко спробував оружно відновити status quo, але зазнав невдачі. Після цього польський князь мусив поновити дружню угоду з угорським королем, порушену кілька років тому, коли Андрій II відібрав у нього Західну Волинь, віддану тому в Спіші. Вони спробували вдарити по Галицькому князівству. Король намірився знову посадити там сина. Мстислав звернувся за допомогою до Данила, і разом вони розгромили ворога. Данило завдав поразки нападникам біля Кривавого Броду. А наступного, 1221 р., Мстислав з Данилом розігнали угорське військо біля валів Галича²⁴. Невдачею закінчилася спроба Лешка привласнити втрачену ним Західну Волинь.

До того ж Лешкові довелося укласти мир із старшим Романовичем, бо той наслав на нього союзних литовських князів. Тому польський князь змушений був відмовитися від послуг давнього ворога і суперника Романовичів, белзького князя Олександра Всеволодича, чи не головного розпалювача усобиць у Галицько-Волинській Русі. Це віддавало в руки Данила з Васильком важливу складову частину Волині — Белзьку землю. Однак покірний боярам Мстислав примусив Данила повернути її Олександрові.

А 1223 р. галицькі олігархи остаточно вороже настроїли Мстислава щодо Данила. Вони зробили літнього вже князя маріонеткою в своїх жилах руках, бо над усе боялися того, що Мстислав віддасть зятеві Галицьке князівство. Слід зауважити, що Мстислав підпав також під вплив угорського короля (гадаю, не без тиску проугорської партії, що завжди була сильною серед галицьких бояр). У розповіді про події 1225 р. галицький літописець відзначив: "Мстислав же, по совете льстивых бояр галицьких, вда дщерь свою меншую за королевича Андрея и дасть ему Перемышль"²⁵. Боярам пощастило схилити підупалого волею Мстислава до династичного союзу з Угорщиною, заступити шлях Данилові до батьківського престолу. Втім, наш літописець, певно, не знав, що ще 1221 р. Мстислав з Андрієм II уклав угоду, згідно з якою дочка галицького князя заручилася з королевичем, а по смерті Удатного Галич із землею переходив до його угорського зятя²⁶.

Нарешті, 1227 р. боярська верхівка змусила свого князя передати Галич королевичу, відверто мовивши Мстиславу: "Не можеш держати (Галич. — М. К.) сам, а бояре не хотять тебе". Князь скорився й подався до свого володіння на півдні Київської землі, м. Торчеська, де наступного року і помер²⁷. Відтоді Галич на довгі десять років потрапив під владу Угорщини. Водночас бояри час від часу проголошували князем якогонебудь слабкого і слухняного їм володаря — Олександра белзького або чернігівського княжича Ростислава.

Мудрий і прозорливий державний діяч Данило Романович розумів, що одразу йому не відвоювати у боярства та угрів Галицьку землю — для того ще не настав час ("не приспе время", як казали літописці), бо ще не була повернута Волинська земля. На кінець 20-х років XIII ст. князь об'єднає під своєю рукою майже всю Волинь. Останній осередок феодальної анархії — Белзьке удільне князівство — увійшов до складу Волинського князівства у 1234 р. Нарешті, прийшов час Галицької землі.

У процесі змагань за повернення Волині й підготовку до оволодіння Галичиною князь Данило перебудував військо, створивши регулярну піхоту з городян, "пешцев" Галицько-Волинського літопису. З полками "пешцев" Данило відвоював у бояр Галич і здобув багато перемог.

Протягом 30-х років Данило неодноразово входив до Галича і кожного разу залишав його. Боярський опір виявлявся надто сильним, до того ж у стольному граді ще й стояла, звичайно, угорська залога. Ось як зображує книжник облогу Галича ранньою весною 1230 р.: "Данил стояще... на бе-

резе Днестра. Выехавшим же галичаном и утром, и стреляшася на леду; вечеру же бывшу, и ледом возставшим и реце наводнившисья, зажгоша мост на Днестре безаконный лихый Семьюнко (галицький боярин. — М. К.), подобный лисичи черьности (рудизни. — М. К.) ради"²⁸. Фортуна посміхнулася Романовичам — вони здобули Галич. Більшість галицьких бояр скорилася (тимчасово, звичайно) Данилові, а угорська залога капітулювала. Романовичі вирішили відпустити королевича Андрія, щоб досягти миру з Угорщиною. "Изыде же с ним (королевичем. — М. К.) един Судислав, **на нь же мета каменеие** (люди. — М. К.), **рекуще: "Изыди из града, мятежниче земли!"**"²⁹ (підкреслено мною. — М. К.). У цих словах сформульоване ідейне кредо галицького літописця: затаврування свавільного і зрадливого галицького боярства, що перешкоджало відновленню державного життя в землі й тягло її назад, у багно удільної роздробленості.

Кілька років з перемінним успіхом тривала боротьба між боярами, Ростиславом і уграми, з одного боку, й Романовичами — з іншого. Шалька терезів поступово схилялася на бік Данила. У 1238 р. "мужі градські" — патриціат Галича — закликали його на княжіння. Галицько-Волинський літопис урочисто зображує опанування князем Галича: "Данило же выйде во град свой, и прийде ко пречистой святей Богородици, и прия стол отца своего, и обличи победу, и постави на Немечьских вратех³⁰ хоругвь свою"³¹. Зазнавши краху надій на галицький стіл, Ростислав подався до угорського короля, зятем якого він став 1242 р. ... Туди ж пішла частина відверто ворожих Романовичам олігархів.

Здавалося, Романовичі досягли переможного фіналу в справі відновлення Галицько-Волинського князівства свого батька. Данило з Васильком зламали боярську фронду, встановили союзні відносини з Угорщиною і Польщею. Та Данилові недовго судилося володіти об'єднаною Галицько-Волинською державою. Саме в той час князь дізнався, що орди Батия вдерлися в Північно-Східну Русь. Потім настала черга Русі Південно-Західної...

Розвиваючи воєнний успіх, монголи о-татарські поневолювачі здобули всі головні міста Галицько-Волинської Русі, серед них Галич і Володимир. Ворог не зміг захопити лише нових, створених Романовичами у 30-х роках XIII ст. міст-фортець Крем'янця, Даниліва і Холма. Далі орди Батия сплюндрували Угорщину, Польщу, Хорватію, Сербію, Болгарію, Трансільванію і Молдавію. Потім кочовики подалися до гирла Волги, де заснували свою розбійницьку державу — Золоту Орду³².

"Батиїв погром", як назвали навалу монголо-татарських орд давньоруські літописці, завдав східнослов'янським землям такого нищівного удару, після якого вони ще багато десятиліть не могли оговтатися. Тверський літописець з відчаєм і тугою вигукнув: "Села от того нечестивого Батыева пленения опустеша"³³. Багато селян загинуло в нерівному бою з ворогом, інші розбіглися по навколишніх лісах. Мине час, і вони повертатимуться до рідних осель й оброблятимуть землю.

Поневолювачі наклали на Русь важке, принизливе і жорстоке ярмо. Щоправда, монголо-татарські намісники-баскаки не утвердилися в Галичині та на Волині, й ще якийсь час хани коректно ставилися до Романовичів. Ймовірно, їх дещо стримувала близькість західноруських земель до країн Заходу, які зберігали величезну економічну і військову потугу. Мабуть, Батий пам'ятав про поразку, якої зазнали його орди від чеських важкоозброєних рицарів у 1241 р.

Ворожа навала спричинила послаблення державної структури держави Романовичів. Нещодавно відновлене централізоване Галицько-Волин-

ське князівство знову потрапило до рук великого боярства, що зуміло спритно скористатися із занепаду князівської влади, загибелі в боях з татарами тисяч воїнів, цвіту волинського і галицького рицарства.

Данило Романович не схилився перед ворогом і невтомно докладав зусиль до нового об'єднання Волинської й Галицької земель. А в Галичині тим часом порядкували великі бояри Доброслав Судьч і Григорій Васильович. Князь зумів упоратися з новим спалахом боярської фронди. Він зіштовхнув цих бояр між собою, змусив їх прийти на суд до себе й ув'язнив обох³⁴. Зі свого боку, галицькі бояри не склали зброї й знову закликали у князі Ростислава чернігівського. Угорський государ видав за нього доньку, сподіваючись у такий спосіб заволодіти Галицькою землею. Наступні роки (1242—1245) минули в двобої між під'южуваним Угорщиною Ростиславом і Данилом. Неодноразово боярство відчиняло браму Галича перед Ростиславом, та кожного разу він позбавлявся міста і землі.

В липні 1245 р. велике угорське військо на чолі з досвідченим воєводою Фільнієм рушило на Русь, щоб допомогти Ростиславу здобути Галич. Вороже Романовичам боярство підтримало угрів численними озброєними загонами. Військо Фільнія посилили й польські контингенти. Ворог здобув південно-західну галицьку фортецю Перемишль і підступив до добре укріпленого міста Ярослава. Воїни залози разом з городянами відкинули ворога. Тоді бан Фільній розпорядився доставити з Угорщини облогові машини...

Дізнавшись про вторгнення ворожого війська, Данило з полками спішно виступив із Холма (де по Батієвому погромі звичайно жив) і вирушив йому назустріч. Вирішальна битва відбулася 17 серпня 1245 р. біля валів Ярослава й завершилася повною перемогою Данила, вмілого і талановитого полководця. Фільній загинув, а Ростислав з рештою війська втік до Угорщини. Нарешті Данило постинав голови лідерам боярської опозиції, позбавившись ворога в державі³⁵. З 1245 р. і до кінця життя Данила існувало об'єднане і централізоване Галицько-Волинське велике князівство.

Та на зміну одній небезпеці прийшла інша, ще страшніша. Одразу по Ярославській битві "приславшу же Могучееви посол свой к Данилови и Василкови..." Дай Галич!"³⁶. В Орді стривожилися, коли князь розбив угорські та боярські сили й придушив боярську опозицію, бо це зробило його сильним, як ніколи. Тому Батий вирішив примусити Данила до покори, і його намісник у Південно-Західній Русі Мауці поставив князеві ультиматум: або той приїздить з поклоном до Орди, або буде змушений віддати частину князівства у руки монголо-татар.

Після вагань і роздумів Данило зважився їхати в Орду. В ханській столиці він повівся мудро й обачливо, уникнув небезпек, був доброзичливо прийнятий Батием, котрий видав йому "ярлик" (грамоту) на князювання у Галицько-Волинській Русі (те ж саме зробили тоді всі головні давньоруські государі). Його успішне повернення із Сараю, де перед тим загинув не один князь, вразило європейських монархів. Угорський король Бела IV, що напередодні монголо-татарської навали відмовив у допомозі Данилові, тепер запобігає перед ним. У перші місяці 1246 р. Бела IV запропонував галицько-волинському князеві видати його дочку Констанцію за свого сина Лева. Галицький книжник уїдливо пояснив причини королівської ласки: "Бояшебоя (король. — М. К.) его, яко был бе в Татарех, победою победы Ростислава и угры его"³⁷. У ватиканському архіві зберігся лист короля до папи Інокентія IV, в якому він пояснював, чому віддав доньку за некаталика³⁸. Данило Романович після довгих вагань погодився на цей династичний шлюб, що приносив, хай і неширий, та все ж таки мир з Угорщиною.

Данило не сподівався на допомогу з боку Заходу в боротьбі проти Орди. Тому він шукає собі союзників на Русі. Данило вступив у переговори з володимиро-суздальським князем Андрієм Ярославичем і, заради скріплення союзу, видав за нього свою дочку. Молодих урочисто обвінчав у Володимирі на Клязьмі 1250 р. галицький митрополит Кирило³⁹, котрий, мабуть, виконував і посольську службу. Проте сподівання Данила на володимиро-суздальського государя в допомозі проти татар не справдилися.

Великий князь Андрій Ярославич був занадто емоційною і широю як для політика людиною, щоб приховати від ординських намісників свій намір скинути татарське ярмо. У 1252 р. величезна орда хана Неврюя завдала нищівної поразки військові Андрія поблизу Переяславля Залеського. Андрій подався до "Свейської землі"⁴⁰, тобто до Швеції, по тому вибув з політичної гри. Данило позбувся єдиного сильного спільника на Русі проти Орди. Тому можна зрозуміти Данила Романовича, коли він відгукнувся на пропозицію папи Інокентія IV розпочати переговори. Адже папа пообіцяв князеві проголосити хрестовий похід католицьких країн Заходу проти татар. З папського архіву у Ватикані відомо, що переговори розпочалися в квітні 1246 р.⁴¹, тривали довго і йшли тяжко. За свою (так і не надану, врешті-решт) допомогу папа сподівався від Данила сприяння в поширенні католицизму в Галицько-Волинському князівстві й навіть підготовки унії її православної церкви з католицькою. Однак великий князь відмовлявся не тільки від унії, а й від найменших поступок папській курії в релігійних справах.

Щоб приспати пильність Романовичів, Інокентій IV 1253 р., нарешті, декларував хрестовий похід проти Орди, закликавши до нього християн Польщі, Чехії, Моравії та кількох інших слов'янських країн. Досвідчений понтифік не міг не знати, що тому поході не судилося відбутися: всі ці невеликі держави загрузли в міжусобицях, та й були ослабкі для того, щоб відважитися воювати з могутніми татарами.

Данило Романович повірив (може, лише удав, що повірив?) Інокентію IV й восени 1253 р. прийняв привезений папським легатом Опізо вінець у висунутому на південно-західний рубіж Волині місті Дорогичині. Не покладаючись на папських хрестоносців, він вирішив дати відсіч орді Куремси, що наближалася до його земель. Цим князь розірвав стосунки із Сараєм. Данило не пішов на будь-які поступки папству в справах віри і не дозволив в'їзд до князівства католицьким місіонерам і ченцям. Далі великий князь розірвав стосунки з папським престолом. У відповідь папа загрожував Данилові хрестовим походом (це проти християнського князя і християнської держави!), хотів нацькувати на нього пруських рицарів, але ті остереглися воювати з могутнім государем. На згадку Данилові залишився хіба що химерний королівський титул.

У 50-ті роки XIII ст. очолюване Данилом Романовичем Галицько-Волинське князівство досягло зеніту могутності й слави. Великий князь зберігав приязні стосунки з Литвою і Польщею, улагоджуючи суперечки поміж польськими князями. Він зумів інкорпорувати до складу своєї держави Люблінську землю. Були розгромлені й підкорені войовничі ятвязькі князівки, що кілька століть грабували і нищили північно-західні землі Волині.

На початку 50-х років міжнародна політика Данила сягнула європейських масштабів. Князь почав боротьбу за австрійську корону, одруживши сина Романа з небогою загиблого на війні з Угорщиною герцога Фрідріха II Бабенсберга Гертрудою. Роман на короткий час зробився герцогом Австрії. За престол з ним почав змагатися чеський королевич Оттокар, що одружився із сестрою небіжчика Маргаритою. Бела IV, який втягнув Данила у змагання за австрійську спадщину, переконавшись, що Оттокар перема-

гає, перейшов на його бік. У кінці 1253 р. Романові довелося залишити дружину й забиратись з Австрії⁴². Прикра невдача, однак, не применшила авторитет Романовичів у європейському світі.

У 50-ті роки Данило Романович першим серед руських князів розпочав боротьбу проти татарських поневолювачів. У той час ставлення ханів до нього змінилося. Орда зрозуміла, що князь збирається повстати проти них. А вже 1252 р. "Неврюєва рать" приборкала Андрія Ярославича. На думку ханів, настала черга Данила. В кінці того ж року проти нього кинули орду Куремси з причорноморських степів. Згідно з докладно розробленим для Куремси стратегічним планом, передбачалися вторгнення татарського війська до Галицького Пониззя, відтіснення війська Данила на захід, окупація Київської землі й по тому вирішальний наступ на Галицько-Волинське князівство⁴³.

Та Куремса не впорався з поставленими Сараєм перед ним завданнями. Йому не вдалося подолати рубіж князівства на середньому Дністрі. Звідтіля татар відкинули полки під командуванням старшого сина Данила — Лева⁴⁴. А 1254 р. Романовичі перейшли до наступу й громили татарські полки водночас у Побужжі, Київській землі, на західних кордонах Галицької та Волинської земель. Спроба Куремси перейти у контрнаступ не мала успіху. Під Володимиром і Луцьком татарський воєвода зазнав поразки. Його військові довелося повернутися до південних степів. Літописець Данила Галицького з гордістю писав, що його князь постійно долав Куремсу, а той не міг йому заподіяти ніякого зла⁴⁵.

Перемогами над ордами Куремси галицько-волинський князь завдав дошкульного удару авторитетові Орди, її правителі вирішили, нарешті, приборкати Данила Романовича і 1258 р. замінили Куремсу своїм найдосвідченішим полководцем Бурундаєм. Коли він з незліченною раттю наблизився до рубежів Галицько-Волинського князівства, воно не мало досить сили, щоб боронитися від татар. У Романовичів не було надії на допомогу ні руських князів, ні іноземних государів, їм довелося припинити боротьбу проти Орди і, за вимогою Бурундая, знищити укріплення майже всіх своїх міст і замків⁴⁶. Бурундаїв "погром" був для Галицько-Волинської Русі не менш страшним, ніж Батиїв. Данилові довелося розпрощатися з головною ідеєю зрілої пори свого життя: об'єднати Русь для повалення ординського ярма. Привівши до покори Галицько-Волинську Русь, орди Бурундая 1259 р. вдерлися до Польщі й сплюндрували Люблінську і Сандомирську землі⁴⁷.

Можна думати, що Данило Романович до останнього подиху залишився вірний ідеї скинення ординського іга. Розрізнені й скупі свідчення руських літописців та іноземних хронік справляють враження, що він марно продовжував закликати польських князів й угорського короля до створення спілки проти Орди. Та всі вони залишилися глухими до його закликів.

Нищівна навала орд Бурундая завдала великої шкоди військовій могутності Галицько-Волинського князівства. Проте воно і в кінці 50-х - першій половині 60-х років зберігало військову силу. Коли литовський князь Мендовг вирішив скористатися з несприятливої для Романовичів ситуації й напав на Волинь, військо Василька розгромило його поблизу м. Берестя⁴⁸. Мендовгові і його наступникам довелося зберігати мирні стосунки з Галицько-Волинською Руссю. Данило владнав відносини з краківським князем Болеславом на з'їзді 1262 р. у галицькому порубіжному місті Тернава⁴⁹. По тому джерела не згадують вже про діяльність Данила Романовича. Сповнене небезпек і тривоги життя, численні поранення, одержані в багатьох битвах з ворогами підірвали здоров'я князя Данила. 1264 р. він помер у своєму улюбленому місті Холмі.

Смерть Данила Романовича спричинилася до розпаду Галицько-Волинського князівства, що, як незабаром з'ясувалося, здебільшого трималося на його державних і військових здібностях, полководницьких талантах, високому авторитеті на Русі та за кордоном. Здавалося, колесо історії зробило повний оберт назад, адже так само сталося й по кончині його отця Романа. Завершальних п'ять — шість років життя Данила слабо відображені в джерелах, насамперед у Волинському літописі, що продовжив Галицький з 1258 р. Круговид Волинського літопису незмірне вужчий від Галицького. Тому історія Галицько-Волинської Русі з початку 60-х років відома історикам менше й поверховіше.

По кончині Данила Романовича, як мовилося, Галицько-Волинське князівство перестало існувати. Формально великим князем вважали його брата Василька. На ділі він перетворився на удільного князя і господарював на малій частці Волинської землі з м. Володимиром. Василько втратив Західну Волинь; Луцьком із Східною Волинню заволодів його небіж Мстислав Данилович. Холмська земля разом із Белзькою та Чорна Русь (Західна Волинь) були успадковані Шварном Даниловичем. Найбільше земель серед Романовичів прихопив старший син Данила Лев, котрий володів Галицькою і Перемишльською землями⁵⁰.

Безперечно, існували й історично об'єктивні причини розпаду держави Романовичів: вона залишилася не досить політичне згуртованою, а суспільно-господарський стан різних її земель був неоднаковим. Поза сумнівом, одним з вирішальних чинників розпаду держави Романовичів стало наростання феодалної роздробленості у Східній Європі, що не обминуло жодної давньоруської землі у XIII ст.

Василько Романович помер у 1269 р.⁵¹ Його єдиний син Володимир успадкував стіл невеликого, але заможного Володимирського князівства. Більша частина його князювання минула в боротьбі з тяжкою недугою: спочатку (з 1276 р.) невідомою науці, а з 1285 р. смертельним раковим захворюванням. Незважаючи на це, князь був і залишився до кінця своїх днів мудрим політиком, тонким дипломатом, мужнім воїном і полководцем. Володимир підтримав свого союзника Конрада проти його молодшого брата Болеслава в змаганні за престол Мазовії, мав вирішальний вплив на загальнопольські справи, беручи дійову участь у політичних комбінаціях навколо головного у Польщі краківського стола й підтримуючи власних кандидатів на той стіл. Йому доводилося громити на кордонах свого Володимирського князівства жадібних ятвязьких племінних князків. Володимир Василькович помер 1288 р.

Невелике Володимирське князівство за Василька й Володимира було заможним і культурним. Його стольний град Володимир належав до числа головних осередків міжнародної торгівлі. Там існували колонії східних, південних і західноєвропейських купців⁵². Провідною думкою літописця Володимира Васильковича була та, що князь був "книжник и философ", якого не було доти й потім уже не буде. Адже цей середньовічний государ відзначався великою любов'ю до книг і книжної мудрості, власноручно переписував книжки і дарував їх церквам та монастирям.

Володимирське князівство Романовичів було своєрідним оазисом благополуччя і добробуту загалу волинської людності. Тим часом інші землі Галицько-Волинської Русі перебували в стані розрухи, викликаній переважно нерозумною і короткозорою політикою синів Данила, котрі вирішували всі справи зовнішньої й внутрішньої політики лише збройним шляхом. Йдеться насамперед про старшого Данилового сина — Лева. До того ж татарські хани все частіше з'являлись у Галичині й на Волині, грабуючи міста і села й силоміць тягнути в походи на Захід князів з їхнім

військом. Охоче ходив з татарами хіба що запальний і корисливий Лев, бо користувався з допомоги загарбників у конфліктах з братами і претензіях на краківський престол.

По смерті свого молодшого брата Шварна енергійний і нерозбірливий у політичних засобах Лев Данилович заволодів ще більшою частиною колишнього Галицько-Волинського князівства. Своє винятково тривале князювання (помер на початку XIV ст.) Лев змарнував у постійних війнах із сусідами: Польщею, Угорщиною, Литвою і ятвягами. Він не гребував союзами з польськими і литовськими князями для зведення рахунків із своїми родичами, насамперед з Володимиром Васильковичем. Та найбільшим гріхом цього князя було використання татар у власних егоїстичних інтересах.

Майже безперервні війни з руськими князями й західними сусідами страшенно зруйнували квітучу за Данила Галицьку землю. Коли в першому двадцятилітті XIV ст. нащадкам Лева пощастить сяк-так на час сполучити Галичину з Волинню, вони будуть змушені перенести столицю князівства до м. Володимира, бо Галич перебуватиме у занепаді.

Як відомо, Галицько-Волинський літопис раптово уривається на рубежі 80-х і 90-х років XIII ст. і, за влучним порівнянням М. С. Грушевського, "кімерійська пільма" спадає на історію Галичини і Волині, утім — як і на інші південноруські землі. Історикам неможливо реконструювати останні роки того століття, відтворити долю колись великого і могутнього князівства Романа і Данила. Зрозуміло лише, що Галицька і Волинська землі настільки ослабли, що в середині XIV ст. стали легкою здобиччю польського короля і литовських князів. Таким сумним виявився фінал історії Галицько-Волинського князівства.

¹ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984. — С. 13—20.

² Летопись по Ипатскому списку. — СПб., 1871. — С. 140.

³ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX- XIII вв. - К., 1985. - С. 75-117.

⁴ Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. Ks. 5. — Warszawa, 1975. - S. 32 ets.

⁵ Летопись по Ипатскому списку. — С. 444.

⁶ Там же.

⁷ Найбільш докладні й вірогідні відомості про ці події подає Київський літопис (Летопись по Ипатскому списку. — С. 444—449). Дуже неточно сповіщає про них Я. Длугош (Ibid. — S. 172—174). Див. докладний розгляд подій у кн.: Грушевський М. Назв, праця. - С. 446-453.

⁸ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. — СПб., 1843. — С. 326. Див.: П а ш у т о В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М.; Л., 1950. — С. 192.

⁹ Monumenta Poloniae Historica. Т. II. — Lwyw, 1872. — Р.437—441 (розповідь Кадлубка).

¹⁰ К о т л я р М. Ф. До питання про візантійське походження матері Данила Галицького // Археологія. — К., 1991. — № 2.

¹¹ ПСРЛ. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Вып. 2. — Л., 1927. — Стлб. 425 (далі в посиланнях — Лаврентьевская летопись).

¹² Monumenta Poloniae Historica. Т. II. — Р. 836, 876; Т. III. — 1878. — Lwyw. — Р. 70, 162-163, 171,353.

¹³ Лаврентьевская летопись. — Стлб. 426.

¹⁴ Летопись по Ипатскому списку. — С. 480.

¹⁵ Лаврентьевская летопись. — Стлб. 427.

¹⁶ Codex diplomatics Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. A. Fejer (далі в посиланнях: Fejer). - Т. III. - V. 1. - Budaе, 1829. - Р. 31, 32.

¹⁷ Летопись по Ипатскому списку. — С. 481,

¹⁸ Там же.

¹⁹ T h e i n e r A. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae Gentiumque finitimarum Historiam Hungariam illustrantia (далі в посиланнях: Theiner) Т. I. Romae, 1860. — Т. 1. — F. 1. — N 1. Див.: Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М.; Л., 1950. - С. 200.

²⁰ Летопись по Ипатскому списку. — С. 486.

- ²¹ Там же. - С. 489.
²² Там же.
²³ Там же. - С. 489-490.
²⁴ Там же. - С. 490-493.
²⁵ Там же. - С. 499.
²⁶ Fejér. - Т. III. - V. 1. - Budaë, 1829. - P. 355-357.
²⁷ Летопись по Ипатскому списку. - С. 500-501.
²⁸ Там же. - С. 506.
²⁹ Там же.
³⁰ Тих, що вели до "Немечьской страны", тобто на Захід.
³¹ Летопись по Ипатскому списку. - С. 518.
³² Див.: Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. - М.; Л., 1950.
³³ ПСРЛ. Т. 15. Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью. - СПб., 1863. - С. 386.
³⁴ Летопись по Ипатскому списку. - С. 525-526.
³⁵ Там же. - С. 531-535.
³⁶ Там же. - С. 535.
³⁷ Там же. - С. 537.
³⁸ Fejér. - Т. IV. - V. 2. Budaë, 1829. - P. 220-221.
³⁹ Лаврентьевская летопись. - Стлб. 472.
⁴⁰ Там же. - Стлб. 474.
⁴¹ Див. серед численної літератури найбільш докладні, хай і тенденційні праці: Ч у б а т и й М. Західна Україна і Рим у XIII ст. в своїх змаганнях до церковної унії // ЗНТШ. - Львів, 1917. - Т. СХХІІІ-СХХІV; Пашу то В. Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. - С. 238-261.
⁴² Летопись по Ипатскому списку. - С. 544-545.
⁴³ К о т л я р М. Ф. Данило Галицький. - К., 1979. - С. 176.
⁴⁴ Летопись по Ипатскому списку. - С. 550.
⁴⁵ Там же. - С. 560.
⁴⁶ Там же. - С. 562-563.
⁴⁷ "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. - М., 1987. - С. 184.
⁴⁸ Летопись по Ипатскому списку. - С. 565-566.
⁴⁹ Там же. - С. 567.
⁵⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. - Т. 3. - С. 92; П а ш у т о В. Т. Указ, соч. - С. 290.
⁵¹ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. - Львів, 1901. - Т. 41.
⁵² Летопись по Ипатскому списку. - С. 605.